

НАПРЯМ 3. ДЕОКУПАЦІЯ І РЕІНТЕГРАЦІЯ КРИМУ ТА ІНШИХ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРАВОВІ, УПРАВЛІНСЬКІ ТА БЕЗПЕКОВІ МЕХАНІЗМИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-621-1-7>

Захожай З. В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ЕТИЧНИЙ ВИМІР СПАДЩИНИ ІСМАЇЛА ГАСПРИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ КРИМУ

Будь-яке суспільство, яке пережило війну та окупацію, стикається не лише з політичними, економічними чи інфраструктурними викликами, а й із глибокими етичними питаннями. Як відновити справедливість щодо народу, який зазнав депортації та дискримінації? Як будувати майбутнє, не зраджуючи пам'яті минулого? Як поєднати національне примирення з необхідністю індивідуальної відповідальності за колабораціонізм? У сучасній політичній філософії ці питання осмислюються в межах концепції перехідного правосуддя (transitional justice). Це сукупність підходів, спрямованих на подолання спадщини масових порушень прав людини [1, с. 12]. Саме в цьому контексті звернення до постаті Ісмаїла Гаспринського (1851–1914) набуває не лише історико-культурного, а й глибокого етичного значення.

Однак важливо підкреслити, що йдеться не про пряме «застосування» ідей Гаспринського до сучасності. Історичний розрив у понад сто років робить це неможливим. Натомість пропонується інтерпретація його спадщини як джерела етичних орієнтирів, які можуть бути адаптовані до умов повоєнної реконструкції Криму. Така методологічна обережність дозволяє уникнути анахронізмів, зберігаючи евристичний потенціал історичного матеріалу.

Ісмаїл Гаспринський увійшов в історію як видатний реформатор, який запропонував оригінальну відповідь на виклики модернізації для тюркських народів Російської імперії. Він запровадив новий метод навчання грамоти, створив першу кримськотатарську газету «Терджи-ман» (Перекладач), розробив проект світських шкіл [2, с. 112]. Проте

головним у його діяльності було не це. Гаспринський запропонував етичну модель співіснування, яка заперечувала колоніальну логіку «панування-підпорядкування», пропонуючи натомість логіку «взаємодоповнення». Його знаменита формула «єдності в думці, єдності в ділі, єдності в мові» в науковій літературі трактується неоднозначно. Одні дослідники бачать у ній зразок антиколоніальної етики, що визнає цінність кожної культури [3, с. 114]. Інші звертають увагу на елементи модернізаційного уніфікування, властиві тогочасному просвітництву [4, с. 51]. Не претендуючи на остаточне вирішення цієї дискусії, ми виокремлюємо в спадщині Гаспринського ті аспекти, які можуть слугувати етичними орієнтирами для повоєнного Криму. Ми робимо це з повним усвідомленням того, що цей вибір є інтерпретаційним, а не історичною реконструкцією.

Перший орієнтир – це повага до культурної автономії. Гаспринський доводив, що модернізація не потребує відмови від національної ідентичності. Він створював школи, де діти навчалися рідною мовою, водночас опановуючи мову імперії для комунікації з державою. У контексті перехідного правосуддя цей принцип трансформується у вимогу гарантувати кримськотатарському народу право на освіту, медіа та культурне самоврядування як невід’ємну частину реконструкції [5, с. 78].

Другий орієнтир – це справедливість як умова сталого миру. Категорія справедливості в теорії перехідного правосуддя набуває конкретного змісту. Йдеться про поєднання ретроспективної відповідальності (покарання за минулі злочини) та перспективної реконструкції (створення умов для мирного співіснування) [1, с. 45]. Гаспринський ніколи не закликав до помсти. Натомість він обстоював ідею, що права можна домагатися через освіту, економічний розвиток та легальні інституції. У сучасних умовах це означає, що реконструкція Криму має включати механізми відновлення справедливості. Серед них як один із можливих напрямів політики пам’яті слід розглядати обговорення статусу депортації 1944 року [6, с. 160], компенсації втраченого майна, повернення культурних цінностей, а також індивідуальну кримінальну відповідальність за колабораціонізм у межах процедур перехідного правосуддя замість масових люстрацій [7, с. 92].

Третій орієнтир – це солідарність як основа спільного майбутнього. На відміну від справедливості, яка орієнтується на минуле (відновлення порушених прав), солідарність спрямована в майбутнє. Вона передбачає здатність різних спільнот діяти разом, не відмовляючись від власної ідентичності. У філософській традиції солідарність постає як визнання іншого суб’єктом, а не об’єктом політики. Гаспринський, будучи кримськотатариним, створив газету, яку читали від Балкан до Сибіру. Він мислив категоріями ширшими, ніж вузьконаціональні, але без розчинення власної ідентичності. Для повоєнного Криму це означає, що українці та кримські татари мають будувати спільний проєкт.

Права кримськотатарського народу мають бути не «поступкою» з боку держави, а фундаментом самої державності, що відповідає Закону України «Про корінні народи України» [8].

Попри евристичну цінність цих орієнтирів, слід уникати ідеалізації Гаспринського. Його ідеї пантюркізму пізніше використовувалися для виправдання націоналістичних проєктів, далеких від його гуманістичних інтенцій. Критерієм відбору «прийнятних» елементів його спадщини ми пропонуємо вважати сумісність із сучасними міжнародними стандартами прав людини та принципами перехідного правосуддя. Йдеться про пріоритет індивідуальної, а не колективної відповідальності, верховенство права, заборону дискримінації [4, с. 54].

Таким чином, етичний вимір спадщини Ісмаїла Гаспринського пропонує не готові рішення, а концептуальну рамку для повоєнної реконструкції Криму. Це рамка, де повага до культурної автономії, відновлення справедливості (в розумінні перехідного правосуддя) та солідарність як визнання рівної суб'єктності виступають не як другорядні «гуманітарні» питання, а як головні чинники успішної реінтеграції. У річницю 175-річчя Гаспринського звернення до його спадщини дозволяє побачити в етичних орієнтирах минулого не догму, а ресурс. Таким чином, історична пам'ять перетворюється на інструмент аналітичного мислення про майбутнє.

Список використаних джерел:

1. Тайтель Р. Перехідне правосуддя: нариси з теорії та практики / пер. з англ. О. Буценко. Київ : Дух і літера, 2022. 280 с.
2. Ганкевич В. Ю. Педагогічна спадщина Ісмаїла Гаспринського: історико-культурний аналіз. *Східний світ*. 2018. № 2. С. 108–118.
3. Ганкевич В. Ю. Педагогічна етика Ісмаїла Гаспринського: між традицією та реформою. *Східний світ*. 2019. № 1. С. 112–121.
4. Аблятипов Р. І. Ісмаїл Гаспринський: етичні засади модернізації тюркських народів (дискусійні аспекти). Київ : Кримська світлиця, 2020. 240 с.
5. Кірімов Т. Е. Кримськотатарський народ в умовах окупації: права, ідентичність, етичні виклики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2024. № 3. С. 75–85.
6. Закон України «Про визнання незаконною депортації кримськотатарського народу та інших осіб за національною ознакою з території Кримської АРСР» від 26 листопада 1991 року № 1896-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 5. Ст. 54.
7. Чебаненко О. В. Перехідне правосуддя та реінтеграція Криму: правові механізми. Одеса: Фенікс, 2022. 196 с.
8. Закон України «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 року № 1616-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 38. Ст. 333.